

Gwara regionu

Autor: Izabela Stapor

{smoothgallery album=10}Gwara lasowska to gwara ludności zamieszkującej dawne tereny Puszczy Sandomierskiej w widłach Wisły i Sanu (obszary między Małopolską a Mazowszem). Jak podaje S. Matusiak, mieszkańcy okolicznych wsi twierdzili, że ludność zamieszkująca tereny okolic Tarnobrzega "gwarzon po lasosku" (Matusiak 1880). Ze względu na swój przejściowy charakter gwara lasowska uznawana jest w opracowaniach (Stieber, 1938, Wójtowicz, 1966, 19) za gwarę mieszaną, która zawiera zarówno cechy mazowieckie (zob. dialekt mazowiecki), jak i małopolskie (zob. dialekt małopolski). Według Franciszka Kotuli kultura lasowiacka objęła swym zasięgiem dość rzległy teren. Janina Wójtowicz analizując gwarę Lasowiaków badaniem objęła obszar między Wisłą, Wisłoką, Sanem a Wisłokiem. Teren ten autorka podzieliła na cztery główne zespoły gwarowe: I. obszar wschodni, obejmujący tereny między Sanem a Wisłokiem (jego wschodnia granica przebiega od Leżajska po Rzeszów, na zachodzie kończy się na dawnej granicy województwa sandomierskiego, lecz granica ta nie jest wyraźna). Jego cechy gwarowe to: brak mazurzenia (we wschodniej jego części), przejście o długiego w ó, występowanie ł, występowanie l' w grupie l'i, a także półpalatalnego l' w połączeniu z innymi samogłoskami. Do drobniejszych cech należą: użryć, ponczoXy, łancuX, dżżyń (rdzeń). Warto jednak zaznaczyć, że zachodnia część obszaru wschodniego (pod wpływem osadników, którzy dotarli na te tereny w XVI wieku) mazurzy. II. obszar środkowy Puszczy Sandomierskiej, obejmujący tereny przyległe do Sanu. Cechy charakterystyczne dla tego terenu to: rozszerzona barwa nosówki przedniej, wokaliczna nosowość samogłosek nosowych, przejście grupy eN w aN, występowanie twardego k przed końcówką N lp. (bokam, rogam), brak zmiany barwy samogłoski u występującej przed N, występowanie ścięsnionego e w końcówce -ego, występowanie daej w miejsce daj (w innych wsiach dej), zachowywanie spółgłoski r w wyrazie marszczyć, zmarszczki. III. obszar północny, w widłach Wisły i Sanu (wewnętrznie zróżnicowany, wyraźny pa przejściowy między gwarami sandomierskimi a gwarami środka). Na ten zespół składają się mniejsze ugrupowania gwarowe (cechami różnie realizowanymi są: wymowa nosówek, wymowa ł, wymowa twardego l przed i oraz innymi samogłoskami, metateza w grupie źr) : 1. wsie nadszańskie (między Sanem a rzeką Łęg), z cechami zbliżonymi do części środkowej, ale też posiadające cechy, które przenikają z dialektów zza Sanu, 2. wsie nadwiślańskie (między Wisłą a Łęgiem), z cechami gwar sandomierskich (np. brak nosówek), 3. wsie z okolic Grębowa (przyjmujące część cech pierwszej i drugiej grupy). IV. obszar zachodni, umiejscowiony nad Wisłoką. Cechy charakterystyczne dla gwary z tego obszaru to: zachowanie w bezdźwięcznej postaci przedrostka sJ-, występowanie chr- (chrosta), występowanie ou (osiou), brak nosowości przy ę. Z badań S. Matusiaka (1880) i S. Bąka (1926, 1962) wynika, że podstawowe cechy gwary lasowiackiej należy uznać: -{tt}149|mazurzenie{/tt}: cepcowe{mmp3}S3001.mp3{/mmp3}, karcma{mmp3}S3002.mp3{/mmp3}, cy kosula{mmp3}S3003.mp3{/mmp3}, becke{mmp3}S3004.mp3{/mmp3}, drożdżowe{mmp3}S3005.mp3{/mmp3}, huczało{mmp3}S3006.mp3{/mmp3}, cary jesce{mmp3}S3008.mp3{/mmp3}, pierozek{mmp3}S3009.mp3{/mmp3} = czepcowe, karczma, czy koszula, beczkę, drożdżowe, huczalo, każdy, czary jeszcze, pierożek. WYJAŹKI: wyrazy nowe, których nie było nigdy w gwarze, wspólne gwarze i polszczyźnie literackiej, np.: szkoły{mmp3}S3085.mp3{/mmp3}, starożytno{mmp3}S3086.mp3{/mmp3}. -{tt}83|fonetyka międzywyrazowa{/tt}:

- {tt}81|fonetyka międzywyrazowa nieudźwięczniająca{/tt} (obecna nie na całym obszarze gwary lasowskiej, według S. Bąka charakterystyczna tylko dla części północnej): w razie piorunów jak bijo{mmp3}S3034.mp3{/mmp3}, albo łobros nawet Matki Boski{mmp3}S3035.mp3{/mmp3}, bes mankiatów{mmp3}S3036.mp3{/mmp3}, ros na tydziej{mmp3}S3037.mp3{/mmp3} = w razie piorunów jak biją, obraz nawet Matki Boskiej, bez mankiatów, az na tydzień.
- {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt} (występuje na południu obszaru zajmowanego przez gwarę lasowską): kałamadź atrament{mmp3}S3038.mp3{/mmp3}, przyniożem{mmp3}S3039.mp3{/mmp3} = kałamarz atrament, przyniosłem. - brak {tt}231|samogłosek nosowych{/tt}:
 - całkowity zanik rezonansu nosowego: piekne{mmp3}S3010.mp3{/mmp3}, na siódmo{mmp3}S3011.mp3{/mmp3} = piękne, na siódmą.
 - {tt}212|rozłożona wymowa samogłosek nosowych{/tt} przed zwartymi i zwarto-szczelinowymi: miondlyca{mmp3}S3012.mp3{/mmp3}, wyciongo{mmp3}S3013.mp3{/mmp3} = miądlica, wyciąga.
 - przejście o nosowego > oł: takoł{mmp3}S3014.mp3{/mmp3}, sołsiadka{mmp3}S3015.mp3{/mmp3} = taką, sąsiadka.
 - przejście ę > an > czasem a: kolandy{mmp3}S3016.mp3{/mmp3}, chrzoknana{mmp3}S3017.mp3{/mmp3}, piaknie{mmp3}S3018.mp3{/mmp3}, ra(n)k'amy{mmp3}S3019.mp3{/mmp3} = kolędy, chrząknęła, pięknie, rękami.
 - przejście ę > y(m), i(m): świ(n)ty Jagaty{mmp3}S3020.mp3{/mmp3}, klykać{mmp3}S3021.mp3{/mmp3} = święty, klękać.

- przejście ę > en > ej: tejcowała{mmp3}S3022.mp3{/mmp3}, pięć jajek jojek{mmp3}S3023.mp3{/mmp3} = tańcowała, pięć jajek.
- przejście o nosowego > un > u: wysprzuntać{mmp3}S3024.mp3{/mmp3}, gorunc{mmp3}S3025.mp3{/mmp3}, gałuski{mmp3}S3026.mp3{/mmp3} = wysprzątać, gorąc, gałazki,
- przejście ę > en (w czasownikach): zacerpnena{mmp3}S3028.mp3{/mmp3}, łobcieny{mmp3}S3029.mp3{/mmp3} = zacerpnęła, obcięły.- przejście ń > j (zob. uszczelinowanie i denazalizacja): błogostawiejstwo{mmp3}S3030.mp3{/mmp3}, zakończyło sie{mmp3}S3031.mp3{/mmp3}, łogiej{mmp3}S3032.mp3{/mmp3}, pomarajcowe{mmp3}S3033.mp3{/mmp3} = błogostawieństwo, zakończyło się, ogień, pomarańczowe. - przejście aN > eN i zjawiska pochodne: grosika nie miałem, ale co miałem zrobić{mmp3}S3040.mp3{/mmp3}, ugotoweno{mmp3}S3041.mp3{/mmp3}, chodziłem{mmp3}S3042.mp3{/mmp3} = grosika nie miałam, ale co miałam zrobić, ugotowana, chodziłam.- przejście dawnego długiego o w dźwięk pośredni labializujący ło: kłot, głora (zjawiska nie poświadczono w zebranych materiale).- wymowa zębowego ł: błogostawiejstwo{mmp3}S3030.mp3{/mmp3}, najstawniejsze{mmp3}S3044.mp3{/mmp3}, młodej{mmp3}S3045.mp3{/mmp3}, ogrongło{mmp3}S3046.mp3{/mmp3} = błogostawieństwo, najstawniejsze, młodej, okragła. - {tt}145|labializacja {/tt}samogłosek o, u: łot łognia{mmp3}S3047.mp3{/mmp3}, łobic{mmp3}S3048.mp3{/mmp3}, łodgarnon{mmp3}S3049.mp3{/mmp3}, łosiem{mmp3}S3050.mp3{/mmp3} = od ognia, obić, odgarnął, osiem.- występowanie twardej {tt}250|spółgłoski l{/tt} w grupie li, (według S. Matusiaka występuje również półpalatalna wymowa l przed wszystkimi innymi samogłoskami):
- twarde l: ogłuchly{mmp3}S3051.mp3{/mmp3}, uczyly{mmp3}S3052.mp3{/mmp3}, tablyca{mmp3}S3053.mp3{/mmp3} = ogłuchli, uczyli, tablica,
- półpalatalna wymowa (u Pani Marii Turczyn): wesel'e{mmp3}S3054.mp3{/mmp3}, korowol'e{mmp3}S3055.mp3{/mmp3} = wesele, korowole.- występowanie w narzędniku liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich -om oraz występowanie w {tt}159|narzęniku liczby mnogiej {/tt}końcówki -my: sło sie hurmom{mmp3}S3059.mp3{/mmp3}, z zonom{mmp3}S3060.mp3{/mmp3}, z temy babamy{mmp3}S3056.mp3{/mmp3}, gorcek z sadzamy{mmp3}S3057.mp3{/mmp3}, rak'amy{mmp3}S3058.mp3{/mmp3}, = szło się z hurmą (grupa), z żoną, z babami, garnczek z sadzami, rankami.- realizacja {tt}221|samogłosek pochylnych {/tt} (dawnych samogłosek długich):
- {tt}224|samogłoska pochylna o{/tt} > często u: du dumu{mmp3}S3061.mp3{/mmp3}, hunorno{mmp3}S3062.mp3{/mmp3} = do domu, honorna,
- {tt}222|samogłoska pochylna a{/tt} > o: hunorno{mmp3}S3063.mp3{/mmp3}, obserwowoł{mmp3}S3064.mp3{/mmp3}, zmazoł{mmp3}S3065.mp3{/mmp3} = honorna, obserwował, zmaszał,
- {tt}223|samogłoska pochylna e{/tt} > i/y: chlyb{mmp3}S3066.mp3{/mmp3}, syr{mmp3}S3067.mp3{/mmp3}, pirsigo{mmp3}S3068.mp3{/mmp3}, z korzynia{mmp3}S3069.mp3{/mmp3} = chleb, ser, pierwszego, z korzenia.- {tt}150|metateza{/tt} w grupie źr w wyrazie ujrzyć i pokrewnych, np.: urzić, porzić (zjawisko nie odnotowane w materiale). Ponadto w materiale odnotowano ciekawe cechy: - fleksyjne:
- końcówka -va w 1. os. lm. (w niektórych przypadkach jeszcze w znaczeniu {tt}147|liczby podwójnej{/tt}): gotujewa{mmp3}S3070.mp3{/mmp3}, śliśwa i u/obwiązaliśwa{mmp3}S3071.mp3{/mmp3} = gotujemy, szliśmy i obowiązywaliśmy.
- występowanie form {tt}183|pluralis maiestaticus{/tt}: tata miel'y pszczoły{mmp3}S3072.mp3{/mmp3}, miodu zostawili{mmp3}S3073.mp3{/mmp3}, takie podpłomyki mama upiekly{mmp3}S3074.mp3{/mmp3} = tata miał pszczoły, miodu zostawił, takie podpłomyki mama upiekła.
- brak zróżnicowania form czasownikowych na rodzaj mos. i n.mos.: zamowiały{mmp3}S3075.mp3{/mmp3}, juz zacynały{mmp3}S3076.mp3{/mmp3}, chłopoki dokucały{mmp3}S3077.mp3{/mmp3} = zamawiali, już zaczynali, chłopcy dokuczali.
- dawne końcówki {tt}172|liczebników 5-10{/tt}: pięci, sześci{mmp3}S3078.mp3{/mmp3}, miała pięci synów{mmp3}S3079.mp3{/mmp3} = pięciu, sześciu, miała pięciu synów.
- archaiczna postać Msc. lp. r.n. rzeczownika jezioro: na tem jeziorce{mmp3}S3080.mp3{/mmp3} = na tym jeziorku.
- brak związku rzędu w złożeniach liczebnika z rzeczownikami typu pięć: siedym kilometry{mmp3}S3081.mp3{/mmp3}, dziewień flachy{mmp3}S3082.mp3{/mmp3} = siedem kilometrów, dziewięć flach.
- odmienna końcówka w D. lm. rzeczownika flaszka: u/osiem flaszek{mmp3}S3082{/mmp3} = osiem flaszek.
- odmienna końcówka w {tt}64|dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników{/tt}, np.: nauczycielów{mmp3}S3084.mp3{/mmp3} = nauczycieli.2.słowotwórcze: -{tt}208|przysłówki {/tt}i

zaimki z przyrostkami -ik, -ok, np. tamok, hawok, dzisiok, cosik, któryś jakisik = tam, tutaj, dziś, coś, któryś, jakiś.

- rzeczowniki: bimberek, chłopaszek, chłopoczek, drewniko, majontecek, misecusia, wionecek, kawałeczus = alkohol, chłopiec, drewno, mająteczek (mały majątek), miseczka, wianeczek, kawałeczek.
- przymiotniki: bielusieńkie, cieniuśki = bardzo białe, cieniutki.
- przysłowki: bardzeńko, ciepłeńko, dawnieńko, cienieńko, delikatnieńko = bardzo, ciepłutko, bardzo dawno, cieniutko, bardzo delikatnie.

-czasownikom ogólnopolskim z przyrostkiem –ywać odpowiadają najczęściej formy z –ować, np. prześcigować się = prześcigiwać się.

-leksykalneWiele wyrazów zachowanych w gwarze lasowskiej kontynuuje słownictwo staropolskie i jest wspólne dla wielu gwar małopolskich. Większość z nich dotyczy realiów danwego życia i odnosi się do życia domowego, sprzętów i narzędzi, którymi posługiwano się w domu i w pracy na roli, dawnych strojów i obyczajów.Niektóre słowa zachowały się do dzisiaj w mowie ludności żyjącej na tym terenie (por. słownik).